

De rol van wetenschap en onderwijs

Historische interieurs in Nederland

C.W. Fock

Dames en Heren

Toen mij begin dit jaar door het bestuur van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond de vraag werd gesteld op deze congresdag, gewijd aan 'de verandering in het denken over cultureel erfgoed in de laatste honderd jaar', te spreken over de rol van wetenschap en onderwijs daarbij, was ik uitermate terughoudend. Ik denk dat er niemand is die de betekenis van de wetenschap – dat wil zeggen onderzoek, ontwikkeling en overdracht van kennis – over het hele brede terrein van ons cultureel erfgoed zelfs maar bij benadering kan overzien. Zowel de onderwerpen van de lezingen vandaag, waarin prominent figureren, naast de monumenten in de gebruikelijke zin, ook de planologie en het archeologische erfgoed, als de rubrieken van de jubileum-fototentoonstelling, waaronder restauratiefilosofie en -praktijk, het interieur, functieverandering, de omgeving van het monument, industrieel erfgoed, cultuurhistorische landschappen, maken overduidelijk dat een ieder die zelfs maar de pretentie heeft dat hij de wetenschappelijke inbreng op al deze fronten zou kunnen evalueren, van grote hoogmoed blijk geeft. Ik zou dat niet durven.

Om die reden wil ik het onderwerp toespitsen op het enige gebied waar ik mij wel competent acht, namelijk de aandacht voor en de wetenschappelijke bestudering van het historische interieur (ik gebruik dat woord toch nog steeds liever dan de 'binnenruimten' waar Monumentenzorg het officieel over heeft). Ik acht deze nadruk ook relevant, juist op een dag als vandaag, omdat er weinig terreinen zijn binnen ons culturele erfgoed, waar zulke evidente ontwikkelingen gaande zijn waarin 'de wetenschap' – zij het niet als enige factor – een stimulerende rol heeft gespeeld en ook zal moeten blijven spelen.

In een zeer recent artikel van Barbara Laan, dit jaar verschenen in Jong Holland en getiteld *Hoe veilig is het beschermde interieur in Nederland?*, begint zij haar betoog met een klarenroenstoot: "Het gaat niet goed met het interieur in Nederland. 'Verkwanseling van nationaal erfgoed' en 'gebrek aan cultureel bewustzijn' heet het in de inleiding van het interieurboek *Van neorenaissance tot postmodernisme* dat twee jaar geleden verscheen."¹ Ik kan me de ook verder negatieve teneur van haar hele artikel heel goed voorstellen. En toch, vanuit mijn perspectief, is mijn inschatting over de huidige situatie juist tegengesteld. Toegegeven, ik ben van nature optimistisch, maar ik heb daar in dit geval ook alle redenen toe. Het gaat juist goed met het interieur in Nederland, in ieder geval in de goede richting! En dat is niet vanzelfsprekend, verre van dat.

Zolang ik met het vak bezig ben, vanaf mijn studententijd in de jaren zestig, ben ik geconfronteerd geweest met wetenschappelijk onderzoek naar Nederlandse interieurs, in de twee grote onderzoeksprojecten die mijn voorganger prof. Theo Lunsingh Scheurleer aan het Leidse Kunsthistorische Instituut heeft geëntameerd: allereerst de publicatie van de inboedelinventarissen van de Oranjes, waaraan de kunsthistorische bewerking begon in 1965 en die gepubliceerd werd in drie delen in 1974-76.² Aansluitend startte in 1977 het onderzoek naar interieurs en wooncultuur aan het Leidse Rapenburg, dat in 1986-92 in zes delen verscheen.³ Begrip voor dergelijke grootschalige projecten was er ook aan de universiteit toen nauwelijks: beide projecten werden halverwege de rit door onderzoekcommissies van de faculteit bekritiseerd en afgekeurd, vanwege het uitblijven van een snel resultaat! Gelukkig kon in beide gevallen na veel argumentering het onderzoek toch worden gered, hoofdzakelijk omdat veel studenten in het onderzoek waren betrokken. Het Leidse Instituut was en is de enige kunsthistorische universitaire opleiding die zich systematisch met het thema bezighoudt en tientallen studenten zijn sinds 1965 op die manier met de wetenschappelijke bestudering van het interieur geconfronteerd.

Maar landelijk gezien was het interieur in feite een 'non-issue', ook bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Bij de sinds 1961 opgestelde monumentenlijsten wordt het interieur niet of nauwelijks vermeld. De monumentenzorg in ons land heeft zich vooral gericht op het exterieur en het casco: dus de voorgevel en de bouwmasse, niet op de binnenruimte als zodanig met de afwerking daarvan. Toch is het inwendige met zijn aankleding een niet los te denken onderdeel van het gebouw. Sterker nog, de directe drijfveer tot het plaatsen van een gebouw is vrijwel altijd het creëren van een bouwkundige schil voor datgene wat er binnenin zich zal gaan afspelen. Het interieur bepaalt voor een groot deel de eigenlijke uitdrukings- en belevingswaarde van een gebouw. Als reden voor die verwaarlozing van het historische interieur worden vaak privacy-overwegingen aangevoerd – en inderdaad ligt daar een groot probleem: juist door hun 'besloten' karakter zijn interieurs vrijwel vogelvrij. Toch is het grotendeels tevens een mentaliteitskwestie. De constructieve kanten van het interieur, de plattegrond, de ruimteverdeling, de doorsnede, daar kon men warm voor lopen, maar wat men ziet als men in een ruimte staat, hoe men een gebouw van binnen beleeft, werd afgedaan als een *afterthought*, een kwestie van afwerking, waaraan hoogstens in de marge enkele opmerkingen werden gewijd. In het fotomateriaal van de RDMZ zijn tot voor kort dan ook nauwelijks interieuroptnames vertegenwoordigd. Deze desinteresse staat in schril contrast met het

Afb. 1. De eetkamer rechts achter in Rapenburg 6, Leiden, ten tijde van de familie Viruly-Ledeboer, ca 1900, fotoalbum part. bezit (deel uitmakend van het onderzoeksproject naar het Leidse Rapenburg, voltooid in 1992)

feit dat ieder mens zijn eigen woning juist wel vanuit het interieur benadert! Bij vrijwel ieder van ons zal, wanneer wij aan ons eigen huis denken, allereerst een beeld opkomen van de kamers en de inrichting, niet van de gevel. Juist het interieur is een weerspiegeling van de mensen die erin wonen.

Die verwaarlozing strekt zich ook uit tot het ontbreken van wetenschappelijke studies, ja zelfs van elke documentering van belangrijke facetten in het historische interieur in het kader van conservering en restauraties. Vergeleken met andere landen, waarbij Angelsaksische onderzoekers toonaangevend zijn, is er op het gebied van historische interieurs en de meeste deelaspecten dus een grote lacune in de beschikbare kennis. Een monumentale twee-delige studie als onlangs verschenen van Ian Bristow, over kleur in het Engelse interieur 1615-1840, gebaseerd op twintig jaar onderzoek en ervaring,⁴ is in ons land nog ondenkbaar.

Slechts één type interieur heeft minder geleden door deze totale verwaarlozing, het kerkelijke interieur, waaraan zowel in monumentenkringen, als door universitaire onderzoekers en aparte stichtingen als de Stichting Kerkelijke Kunst in Nederland, reeds lang wetenschappelijke aandacht werd besteed. Het zal U straks opvallen dat op de fototentoonstelling van de KNOB onder het thema interieur ook hoofdzakelijke kerkelijke interieurs figureren.⁵

Wat is er veranderd dat ik ondanks het voorgaande, toch nu optimistisch kan zijn: een verandering die eigenlijk pas in het begin van de jaren negentig duidelijk is aan te wijzen. Cruciaal daarin was in 1993 de beslissing van alle universitaire kunsthistorische instituten hun wetenschappelijke onderzoek te bundelen en te streven naar de oprichting van een zogenaamde Onderzoekschool Kunstgeschiedenis.⁶ Afwijkend ten

opzichte van onderzoekscholen in andere vakgebieden was echter dat niet alleen het universitaire onderzoek daarin zou moeten worden ondergebracht, maar ook buiten-universitaire instellingen als het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, evenals enkele van de grootste musea volwaardige partners daarin zouden zijn. Twee van de belangrijkste redenen voor dit in kunsthistorisch Nederland nog nooit vertoonde samenwerkingsverband regarderden ons vandaag in het bijzonder: de wetenschappelijke verantwoordelijkheid te kunnen beantwoorden aan de maatschappelijke vraag naar kunsthistorisch onderzoek en de specifieke aandacht voor het nationale erfgoed. Om dat te bereiken werden acht deelprogramma's omschreven waarop het wetenschappelijke onderzoek zich vooral zou moeten concentreren, grotendeels natuurlijk bloeiende gebieden waarop reeds belangrijk onderzoek plaats vindt. Maar er is met opzet ook gekozen om enkele gebieden die juist niet een sterke traditie kennen, maar waarvan vanwege de maatschappelijke betekenis een structurele bestudering onmisbaar wordt geacht, binnen de onderzoekschool extra te stimuleren.

Maatschappelijke vraag en het nationale culturele erfgoed zijn beide evident aan de orde bij de bestudering van het historische interieur, dat daarom ook is aangewezen als één van de acht aandachtsgebieden van de onderzoekschool. Ik hecht eraan hier te vermelden dat het initiatief hiertoe komt van prof.dr. Ernst van de Wetering. Kennelijk is er een Rembrandtkenner voor nodig om de bestudering van de kunstnijverheid op beslissende ogenblikken een duw in de rug te geven: zoals in de jaren zestig prof.dr. Hans van de Waal de – ook internationaal gezien uitzonderlijke en van een vooruitziende blik getuigende – stap zette een hoogleraarschap in de kunstnijverheid aan de Leidse universiteit te entameren, zo nu Van de Wetering bij de bestudering van het interieur! Bij hem zal zijn grote

Afb. 2. J. Bulthuis, *Interieur in het Stadswerkhuis te Amsterdam, 1795*. Historisch Museum Rotterdam, Stichting Atlas van Stolk (deel uitmakend van het onderzoeksproject *het Nederlandse interieur ca. 1600 - ca. 1900 aan de hand van eigentijdse afbeeldingen*)

persoonlijke belangstelling voor de technische kanten van de kunstgeschiedenis zeker een rol hebben gespeeld.⁷ Want vanaf het begin was dat juist hierbij het doel: een brug te slaan tussen het wetenschappelijke onderzoek aan de universiteit en de meer praktisch gerichte kennis noodzakelijk uit oogpunt van behoud en beheer van het culturele erfgoed. Waar juist de wetenschappelijke documentatie op het gebied van het historische interieur een schrijnende lacune vormt, werd als eerste doel gezien met vereende krachten, in nauwe samenwerking tussen universiteit en monumentenzorg, in die lacune te voorzien, tevens als een basis voor het meer fundamentele onderzoek dat immers altijd op zorgvuldige feiten dient te berusten.

Uitdrukkelijk is er in de *Erkenningsaanvraag Onderzoekschool Kunstgeschiedenis* (1994) sprake van het feit dat alleen op basis van dergelijk onderzoek en systematische registratie en documentatie, bij toekomstige projecten in het kader van de monumentenzorg bescherming van de oorspronkelijke interieurs beargumenteerd te realiseren zal zijn om vervolgens adequate conservering te kunnen bereiken. Universiteiten en RDMZ hebben daarbij hun eigen taak. Een goed gecoördineerde relatie tussen het onderzoek naar historische interieurs en het werk dat *in de praktijk* wordt ondernomen ten behoeve van de conservering en restauratie daarvan is voor beide activiteiten van even groot belang. Zo ergens binnen de kunstgeschiedenis, is een bevruchting tussen theorie en praktijk, tussen wetenschappelijke historische expertise en ambachtelijke en technische vaardigheden, hier aan de orde!

Het is daarom een uiterst gelukkige omstandigheid – toeval wil ik het dus uitdrukkelijk niet noemen – dat juist in 1993 op initiatief van de Stichting Restauratie-Atelier Limburg (SRAL) (opgericht in 1988) een post-doctorale opleiding was ingesteld ten behoeve van jonge restauratie-architecten, kunst- en bouwhistorici en restauratoren 'tot onderzoeker van schilderijen, beschilderde objecten en historische binnenuitruimten'. Ook bij het SRAL bestaat de uitdrukkelijke behoefte praktijk en wetenschappelijke onderbouwing te combineren. Samenwerking met de Onderzoekschool Kunstgeschiedenis ligt dus hier voor de hand, niet alleen op persoonlijke basis maar juist ook institutioneel.

De mogelijkheden voor en behoefte aan dergelijke samenwerkingsverbanden staan dan ook mede centraal in het *Verkenningsonderzoek* dat de Onderzoekschool, nadat zij officieel in 1995 van start kon gaan en daarvoor gedurende een periode van twee jaar stimuleringsgelden van NWO had toegewezen gekregen, als eerste voor de sectie 'Historische Binnenuitruimten' (zoals de officiële naam luidt) heeft geëntameerd, een onderzoek mede gefinancierd door de RDMZ. Uitgevoerd in eind 1995 – begin 1996 door Eloy Koldewij, is diens eindrapport overtuigend over dit punt.⁸ Verrassend veel personen blijken in Nederland actief betrokken op het gebied van historische interieurs, vanuit heel verschillende invalshoeken van kunst-, cultuur- en bouwhistorici en restauratie en monumentenzorg in de breedste zin des woords, zowel theoretisch als in de praktijk; maar op geen enkele manier zijn al deze specialisten en professionals verenigd, het merendeel is van elkaars bestaan niet eens op de hoogte. Alom wordt dus coördinatie

toegejuicht ten behoeve van kennisuitwisseling. Ook de noodzaak van meer coherentie in onderzoek, kennisbestanden en documentatie van historische interieurs, het liefst met een centraal documentatie-systeem (het best onder te brengen bij de RDMZ) wordt door een ieder onderschreven. Het rapport bevat wat dat betreft zowel een analyse van het veld, als een blik op de toekomst, waarbij betere afstemming en meer samenhang op alle fronten voorop staat.

Wanneer dan eenmaal een thema als historische interieurs op deze manier in de aandacht is gekomen, dan geeft dat een sneeuwbal-effect, gewild of ongewild. Ik wil hier zeker niet beweren dat alles het gevolg zou zijn van de door mij geschetste start van de onderzoeksschool. Maar het lijkt wel alsof het thema ineens in de lucht zit, of de nauwelijks waarneembare kiemen ongemerkt door de wind in alle richtingen zijn verspreid en op onverwachte plaatsen uitlopen.

Als belangrijkste initiatief moet hier genoemd worden het door Robert de Haas, toen nog directeur van de Rijksdienst Beeldende Kunst, in 1995 ontwikkelde idee voor een interieur-project *500 jaar Nederlandse wooncultuur*, dat zou moeten resulteren in een 'jaar van het interieur' waarin een groot aantal authentieke historische interieurs opengesteld zouden moeten worden, met een bijbehorende publicatie en documentatie, vergezeld van een aantal tentoonstellingen over het thema interieur in musea in Nederland. Doel hierbij is opnieuw een mentaliteitsverandering teweeg te brengen bij overheden, publiek en professionals, ten aanzien van documentatie, behoud en beheer van belangrijke nog aanwezige interieurs. Behalve de Rijksdienst Beeldende Kunst zelf, waren in de werkgroep ter realisatie vertegenwoordigd de RDMZ als tweede belangrijke partner, verder het RKD en de afdeling kunstnijverheid van het Leidse Kunsthistorische Instituut. Bekendheid geven aan het langere termijn-werk van de sectie 'Historische Binnenruimten' van de Onderzoeksschool was tevens een van de drijfveren. Een enquête in het najaar van 1995 bij zoveel mogelijk betrokkenen in het hele land leidde tot een groot aantal positieve reacties, al werden ook op bepaalde punten kanttekeningen geplaatst. Oorspronkelijk beoogd voor het jaar 1998, heeft de manifestatie aanzienlijke vertraging opgelopen door de ingrijpende organisatorische veranderingen bij zowel de RDMZ, als de Rijksdienst Beeldende Kunst die inmiddels door een fusie met het Centraal Laboratorium in Amsterdam is samengesmolten tot het huidige Instituut Collectie Nederland. Inmiddels is de draad in 1997-98 weer opgenomen door het ICN en de RDMZ en de manifestatie is nu voorzien voor 2001.

De publicatie in 1996 op initiatief van de Beroepsvereniging van Nederlandse Interieurarchitecten van het boek *Nederlandse interieurs van Neorenaissance tot Postmodernisme, hondervijftig jaar Nederlandse interieurs 1870-1995*, waarin vijftien auteurs samenwerkten, viel dus in rijpe aarde.⁹ Het betreft hier het eerste overzichtsboek over Nederlandse interieurs sinds decennia dat een langere periode omspant.

En ineens volgen overal met grote regelmaat themadagen, studiedagen, congressen, telkens weer door andere instellingen

georganiseerd, waarop het historische interieur of bepaalde aspecten daarvan centraal staan en waar belangstellenden juist vanuit een verschillende beroepsachtergrond met elkaar in discussie gaan.

Zonder volledig te willen zijn noem ik hierbij de themadag *Een kleurrijk verleden, Het gebruik van kleur, versieringen en materiaal-imitaties in historische binnenruimtes in Nederland en elders*, georganiseerd door het Centraal Laboratorium in samenwerking met de RBK en de RDMZ.¹⁰ Gehouden op 20 november 1996 in de inspirerende interieurs van de zalen in het Koninklijk Instituut voor de Tropen, was het de vijfentwintigste themadag van het Centraal Laboratorium, tevens de laatste vóór de fusie met de Rijksdienst Beeldende Kunst. Het was een duidelijk statement, met circa 250 aanwezigen niet alleen uit de hoek van restauratoren en technici maar voor het eerst ook grote aantallen kunsthistorici! Op 27 mei 1997 wijdde de sectie Kunstmusea van de Nederlandse Museumvereniging een themadag aan *Stijlkamers*, naar aanleiding van het feit dat in talrijke musea en aanverwante instellingen nu restauratie-werkzaamheden aan historische interieurs worden voorbereid en uitgevoerd; uitdrukkelijk waren dus zowel het museale beleid, kunsthistorisch onderzoek als natuurwetenschappelijke aspecten van restauraties hier aan de orde. Op 24 september 1997 volgde een studiedag, georganiseerd door de Stichting Historische Behangsels en Wanddecoraties in Nederland (opgericht 1992)¹¹ en de Stichting Nationaal Restauratie Centrum (opgericht 1988) met als thema *Historische Behangsels in het Nederlandse Interieur*, opnieuw bezien vanuit zowel de kunsthistorie, de bouwhistorie als de restauratie. Op 10 oktober 1997 presenteerde de Nederlandse Museumvereniging op een studiedag in kasteel Duivenvoorde een nieuwe sectie i.o., *Kastelen en landhuizen met een museumfunctie*, ook weer geheel gewijd aan de speciale problemen van interieurs en inrichting bij opgestelde kastelen en landhuizen. Een maand later, op 13 november 1997, wijdde de Stichting Textielcommissie Nederland haar najaarstextieldag aan het thema *Textiel aan de wand*, ook hier betrof het programma zowel kunsthistorische en vormgevings aspecten als het restaureren of conserveren van wandtextiel. Vrijwel gelijktijdig verscheen van de Stichting Textielgeschiedenis hun jaarboek *Textielhistorische Bijdragen*, geheel gewijd aan *Textiel in huis: interieur- en huishoudtextiel in Nederland*.¹² Het is opvallend dat in de meeste gevallen de uitnodigingen begonnen met een verklaring van het thema in de trant van 'de belangstelling voor en het onderzoek naar historische interieurs in Nederland is de laatste tijd sterk toegenomen'. Al deze initiatieven konden zich dan ook in grote belangstelling verheugen. Zelfs op een tweedaags congres in het Victoria & Albert Museum in London in november 1997 gewijd aan 'Period Rooms' (stijlkamers) in musea¹³ zal het grootste contingent buitenlanders afkomstig uit Europa de groep Nederlandse vertegenwoordigers zijn geweest! Tien jaar geleden was een dergelijke koortsachtige activiteit ondenkbaar.¹⁴

Zelfs de historici hebben al aangehaakt: op 20 maart van dit jaar organiseerde het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap een voorjaarscongres met als thema *De moder-*

nisering van het huishouden: rationalisering, mechanisering en esthetisering, waarin zowel kunsthistorici, antropologen als techniekhistorici en sociaalhistorici over interieur, inrichting en technische vernieuwingen daarin aan het woord kwamen. Ook de nu lopende tentoonstelling in Den Bosch *Wonen in Arcadië*, naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van de Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen, is geheel gericht op het interieur van de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen;¹⁵ op 20 november 1998 zal in dit kader in samenwerking met de Onderzoekschool Kunstgeschiedenis ook een themadag worden georganiseerd.

De Onderzoekschool Kunstgeschiedenis heeft inmiddels ook zelf een aantal initiatieven ondernomen. Sinds 1996 wordt er jaarlijks een studiedag over het interieur gehouden in Leiden, waarbij alle belangstellenden uit de kringen van kunsthistorici, monumentenzorg en restauratie zijn uitgenodigd en in de lezingen gewijd aan lopend onderzoek elke keer beide kanten, theorie en praktijk, uitdrukkelijk aan bod komen; jaarlijks zijn zo'n 70 à 80 mensen hierbij aanwezig.¹⁶

Gefinancierd deels uit de stimuleringsgelden, deels door de RDMZ, heeft de Onderzoekschool in 1997 tevens een onderzoekproject gestart *Het Nederlandse interieur ca 1600 - ca 1900 aan de hand van eigentijdse afbeeldingen*; vergelijkbaar met het inspirerende boek van Peter Thornton, *Authentic Decor* uit 1984. Eigentijdse afbeeldingen vormen verreweg de belangrijkste bron over hoe vertrekken er in vroeger tijd uitzagen, zeker wat betreft stoffering en losse inrichting. In de afgelopen twee jaar zijn zoveel mogelijk systematisch niet alleen musea, prentenkabinetten, instellingen als het RKD en het Iconografisch Bureau, maar ook bijvoorbeeld topografische atlanten in archieven, oudheidkamers, en ook particulieren bezocht. De afbeeldingen die nu zijn verzameld blijken verrassend veel onbekend materiaal op te leveren, zeker voor de 18de en 19de eeuw.¹⁷ De omvangrijke publicatie, die het komende jaar zal worden geschreven door een team van vijf uit Leiden afkomstige kunsthistorici, biedt door de vele aspecten die aan bod kunnen komen een ideale vorm om ook bij een groter publiek interesse en enthousiasme voor het onderwerp te kweken. Maar, minstens even belangrijk, zal het verzamelde materiaal – een veelvoud van wat zal worden gepubliceerd – ook blijvend als bron voor verder onderzoek naar interieurs functioneren en blijft dus van wetenschappelijke betekenis voor zowel de kunstgeschiedenis als voor de praktijk van de monumentenzorg.¹⁸

Bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zijn eveneens ingrijpende veranderingen in gang gebracht. Was er jarenlang geen enkele specialist op het gebied van de interieurgeschiedenis bij de Dienst werkzaam, sinds 1 september 1997 is daarvoor dr. Eloy Koldewij aangesteld als coördinator interieurs. Tegelijkertijd wordt nu gewerkt aan een goed hanteerbaar inventarisatieformulier om de gegevens betreffende interieurs te kunnen koppelen aan de Objectdatabank te Zeist, waardoor eindelijk een documentatiesysteem van interieurs zal kunnen ontstaan waar in de praktijk zo'n grote behoefte aan is. Dat dit gevolgen zal hebben voor de selectie en be-

scherming van monumenten is duidelijk. Hoewel een volledige inventarisatie van belangrijke historische interieurs nog lang een wensdroom zal blijven, blijkt nu al dat in sommige regio's bij de provinciale en plaatselijke teams, zij het nog erg individueel bepaald, in het lopende Monumenten Inventarisatie Project (MIP) en het Monumenten Selectie Project (MSP) voor de jongere bouwkunst, het interieur wel degelijk al in de beschrijvingen en overwegingen voor selectie soms meespeelt.¹⁹

Anderzijds vormt bouwhistorisch onderzoek steeds meer deel van de procedure van een restauratie en is daarbinnen ook subsidiabel; dat is niet alleen van belang voor de historische gegevens betreffende de structuur van een gebouw, maar tevens van grote betekenis voor de afwerking van de interieurs (bijvoorbeeld kleuronderzoek). In het vierde nummer van het *Bulletin KNOB* van dit jaar wordt daar een aardig voorbeeld van gegeven.²⁰ Ook de Vereniging Hendrick de Keyser besteedt juist de laatste jaren aan dit aspect grote zorg bij de restauratie van historische interieurs in de in haar bezit zijnde panden. Niet voor niets staat een onderzoek naar 'Kleur in interieurs: gebruik en effecten; historische technieken en materialen' hoog op de prioriteitenlijst van de sectie Historische Binnenruimten van de Onderzoekschool Kunstgeschiedenis en zou dit een prachtig gemeenschappelijk project kunnen zijn van de Onderzoekschool, de RDMZ en de SRAL.²¹

Het meest recente concrete initiatief tot samenwerking betreft het project *Beschilderde kamers en interieur-onderdelen* in Nederland; in dit initiatief, uitgegaan van het RKD, werken behalve het RKD ook weer de RDMZ en de vakgroep Kunstgeschiedenis in Leiden samen. Doel is een systematische inventarisatie van de nog in Nederland aanwezige geschilderde kamerbehangsels en andere interieurschilderingen (plafonds, schoorsteen- en bovendeurstukken), inclusief die decoratieve schilderingen die los geraakt zijn uit hun oorspronkelijke context maar nog wel bekend zijn. Het spreekt vanzelf dat zowel de wetenschappelijke bestudering als de bescherming slechts aan de hand van een dergelijke, nu volstrekt ontbrekende, inventarisatie mogelijk is. In december van dit jaar start een pilot-project van zes maanden, gefinancierd door het RKD en de RDMZ; een vervolgproject voor een volledige inventarisatie zal hopelijk daarop volgen al moet de financiering daarvoor nog gevonden worden.

Dit project is mede zo dringend gewenst omdat geschilderde interieuronderdelen een voorbeeld zijn van een algemeen probleem bij historische interieurs: wat behoort tot het nagel- en spijkervaste onroerende monument en wat tot de roerende inrichting? Daartussen ligt een gevaarlijk niemandsland van semi-vaste onderdelen, zoals betimmeringen, schilderingen, wandtapijten, goudleer en andere wandbekledingen. Dat wat nagelvast, dus onroerend is valt onder bescherming van de Monumentenwet; toch is over de vraag wat onroerend is, discussie mogelijk.²² Tot voor kort vielen deze makkelijk verwijderbare interieuronderdelen onder het beginsel van 'roerend, doch onroerend door bestemming'; maar bij de invoering van het Nieuw Burgerlijk Wetboek is deze bescherming komen te vervallen. Het voert hier te ver nader op deze discussie in te

gaan, maar een interessant voorbeeld van de problematiek biedt de recent weer in de aandacht gekomen goudleerkamer afkomstig uit een Dordts huis maar sinds 1892 uitgebroken en uiteindelijk beland in een villa in Wassenaar. Het betreft hier de enige nog vrijwel compleet bewaarde 17de-eeuwse goudleerkamer uit een woonhuis, waarbij ook het houtwerk, de schoorsteen en het geschilderde plafond ondanks de uitbraak bij elkaar zijn gebleven. Toen recent de mogelijkheid opkwam dit belangrijke en unieke interieur terug te brengen naar de stad van herkomst en een plaats te geven in het Museum Mr Simon van Gijn aldaar, was een van de grootste problemen dat Monumentenzorg de kamer als roerend beschouwde dus niet in aanmerking vond komen voor subsidie, terwijl de Mondriaan Stichting het tegenovergestelde standpunt innam en de decoratie, als onroerend, niet onder haar richtlijnen vond vallen. Gelukkig kon in dit specifieke voorbeeld eenmalig een oplossing worden bereikt met medewerking van de inspecteur Wet Cultuurbehoud. Deze laat tevens een juridisch onderzoek verrichten naar wat nu werkelijk de scheidslijn moet zijn tussen roerend en onroerend in dergelijke gevallen.²³ Na de voorziene restauratie zal Dordrecht dus gelukkig binnenkort kunnen bogen op het enige voorbeeld van de duizenden goudleerkamers in privé-woningen die Nederland in de zeventiende eeuw rijk was!

Het bovenstaande is niet bedoeld als een succes-story, verre

Afh. 3. Interieur afkomstig uit het huis De Rozijnkorf, Voorstraat 282 (vroeger 250) in Dordrecht, met plafondschildering door Augustinus Terwesten, 1686, Hollands goudleer, ca. 1680, houtsnijwerk van schoorsteen en bedstede (nu buffet), situatie in een villa in Wassenaar, ca. 1990 (te herplaatsen in Museum Mr. Simon van Gijn) (foto Kunsthistorisch Instituut Leiden)

van dat. Er is nog steeds sprake van negatieve beslissingen en ontwikkelingen. Barbara Laan noemt er een aantal in haar in het begin geciteerde artikel en hoewel men over de individuele voorbeelden afwijkend kan oordelen, is het onweerlegbaar dat het interieur in veel gevallen nog steeds door desinteresse of onkunde de dupe is bij restauraties. Terecht wijst zij erop dat het begrip interieur onvoldoende is gedefinieerd en in het algemeen taalgebruik, in kunsthistorische en in juridische zin ook verschillende betekenissen heeft, wat elke discussie erover vertroebelt. De 'ensemblewaarde', de eenheid van locatie, ruimte en interieurafwerking, staat daarbij speciaal op de tocht. Bij de net gehouden veiling op 13 oktober van een deel van de inboedel van kasteel De Haar, de 'eerste kasteelveiling in Nederland!' zoals het veilinghuis Christie's trots afficheert, is het opnieuw de inrichting die gevoelige klappen krijgt toebedeeld. Weliswaar geen mobilia die door de architect van het kasteel P.J.H. Cuypers zijn ontworpen, maar het is juist zo typerend voor die tijd en dat milieu dat de familie bijvoorbeeld ook kopieën liet maken van beroemde 18de-eeuwse meubelen uit Frans koninklijk bezit die nu deels wel onder de hamer zijn gekomen. Daarmee wordt de tijdgeest die op kasteel De Haar nog vrijwel intact was onherstelbaar aangetast. Het moge dan bedoeld zijn als een dramatische gebaar om duidelijk te maken dat een subsidie voor de restauratie van het kasteel absoluut noodzakelijk is voor het behoud, maar het zijn weer het interieur en de oorspronkelijke inrichting die van dit gebaar de rekening moeten betalen.

Geen succes-story dus, maar wat ik hier heb willen tonen is wel het verhaal van een bewustwordingsproces, waarin een aantal kennis-instituten – de kunsthistorische opleidingen aan de universiteiten, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, de Stichting Restauratie Ateliers Limburg, uitdrukkelijk dus ook buiten-universitaire instellingen – de belangrijkste stimulans hebben gegeven. Ik beschouw het als een casus van een mentaliteitsverandering, waarbij in een verrassend korte tijd en met betrekkelijk geringe extra financiële middelen veel kan worden bereikt: de erkenning van het belang van een heel terrein van ons cultureel erfgoed – het interieur – maar ook en vooral een samenwerking die groeit tussen theorie en praktijk, tussen wetenschappelijk onderzoek en restauratie / conservering. In plaats van communicatie-problemen tussen de verschillende 'bloedgroepen' met heel verschillende netwerken, groeit er nu waardering voor elkaars specifieke kennis, waar vroeger sprake was van gescheiden kampen en zelfs – al of niet terecht – van hiërarchische superioriteits- versus minderwaardigheidsgevoelens.

Eenmaal in gang gebracht lijkt deze ontwikkeling niet meer te stoppen, al moet de vaart er natuurlijk wel in blijven. Daarom ben ik dus optimistisch, zeker als zoiets zo snel op een goed spoor terecht blijkt te kunnen komen. Ik zeg Barbara Laan daarom niet na 'het gaat niet goed met het interieur in Nederland'. Nee, alle ontwikkelingen wijzen erop dat het goed zal kunnen gaan als we het op deze manier blijven stimuleren. Ikzelf ervaar dat in ieder geval als uitermate inspirerend.

Noten

- 1 B. Laan, 'Hoe veilig is het beschermd interieur in Nederland?', *Jong Holland* 14 (1998/3), pp. 6-10.
- 2 S.W.A. Drossaers en Th.H. Lunsingh Scheurleer, *Inventarissen van de inboedels in de verblijven van de Oranjes 1567-1795*, 3 delen, Den Haag 1974-1976 (R.G.P. Grote Serie 147, 148, 149).
- 3 Th.H. Lunsingh Scheurleer, C.W. Fock, A.J. van Dissel, *Het Rapenburg, geschiedenis van een Leidse gracht*, 6 delen en index, Leiden 1986-1992.
- 4 I.C. Bristow, *Architectural colour in British interiors 1615-1840*, New Haven / Londen 1996; Idem, *Interior house-painting colours and technology 1615-1840*, New Haven / Londen 1996.
- 5 F. Grovestins, 'Cultureel erfgoed in beeld, honderd jaar KNOB', *Bulletin KNOB* 97 (1998), pp. 181-203.
- 6 Het was het vervolg op een in februari 1993 in opdracht van het ministerie verschenen *Rapport van de Verkenningcommissie voor de Kunstgeschiedenis*. In 1994 moest het kunsthistorisch instituut van de universiteit van Groningen uit het samenwerkingsverband treden.
- 7 Daarnaast zullen zeker ook de toonaangevende publicaties van P.K. Thornton (1978 en 1984) en het net in 1992 voltooide Rapenburg-project een rol hebben gespeeld.
- 8 E. Koldewij, *Verkenning van de stand van zaken op het gebied van de historische binnenruimte*, eindrapport Onderzoekschool Kunstgeschiedenis, 31 maart 1996. Aan dit rapport zijn enkele passages ontleend.
- 9 E. Bergvelt, F. van Burkom, K. Gaillard (red.), *Van Neorenaissance tot Postmodernisme, Honderdvijfentwintig jaar Nederlandse interieurs 1870-1995*, Rotterdam 1996.
- 10 De lezingen van dit congres zijn onder dezelfde titel gepubliceerd in 1997. Aan het daarin opgenomen artikel van R. de Jong, 'Doelgerichte subsidiëring van voorbereidend onderzoek bij de restauratie van ons kleurrijk verleden' (pp. 63-74) zijn hier enkele gegevens ontleend.
- 11 De Stichting Historische Behangsels en Wanddecoraties in Nederland is opgericht naar aanleiding van de tentoonstelling *Behang, onze derde huid*, gehouden december 1991 tot december 1992 in het Goois Museum te Hilversum, het Fries Museum te Leeuwarden en het Gemeentemuseum te Helmond; ter begeleiding verscheen: E.F. Koldewij, M.J.F. Knuijt, E.G.M. Adriaansz, *Achter het Behang, Vierhonderd jaar wanddecoratie in het Nederlandse binnenhuis*, Amsterdam 1991.
- 12 *Textielhistorische Bijdragen: Textiel in huis: interieur- en huishoudtextiel in Nederland* 37 (1997).
- 13 Congres *The museum and the period room*, Victoria & Albert Museum, Londen, 14-15 november 1997.
- 14 Ook *Heemschut* wijdde in 1997 haar aprilnummer geheel aan het interieur, onder de kop: 'Interieurs vaak onbeschermd'. Concreet wordt daarin bijvoorbeeld het probleem aan de orde gesteld, n.a.v. kasteel Oud Wassenaar, dat bij restauratie het interieur niet in aanmerking komt voor subsidie, alleen het exterieur en het casco: V. Collette, "'Weelderige binnenordonnantie', kasteel Oud Wassenaar toe aan herstel", *Heemschut* 74 (1997/2), pp. 5-6.
- 15 Zie ook de begeleidende publicatie *Wonen in Arcadië, Het interieur van Nederlandse kastelen en buitenplaatsen*, Zwolle / 's-Hertogenbosch 1998-99, met een uitvoerige inleiding van R. van Immerseel en H. Tromp over het wonen in en de interieurs van buitenplaatsen.
- 16 Voortgekomen uit een postdoctorale werkgroep 'De geschiedenis van de gebouwde omgeving' fungeert deze dag ook binnen de opleiding voor promovendi, zoals die door de Onderzoekschool Kunstgeschiedenis jaarlijks wordt georganiseerd.
- 17 De opmerking door Frans van Burkom en Ellinoor Bergvelt in *Van Neorenaissance tot Postmodernisme, Honderdvijfentwintig jaar Nederlandse interieurs 1870-1995* (zie noot 9), p. 13, dat 'realistische' woonhuisinterieuraafbeeldingen uit de 19de eeuw in ons land op de vingers van twee handen zijn te tellen, is gelukkig geheel bezijden de waarheid.
- 18 Het project, gedetacheerd bij het Kunsthistorisch Instituut in Leiden, staat onder leiding van prof.dr. C.W. Fock en drs. R. de Jong (namens de RDMZ).
- 19 E. Weegeenaar, "'Het blijft toch nep', Herwaardering en bescherming van het negentiende-eeuwse interieur vereisen meer onderzoek en betere documentatie", *De Sluiststeen, Jaarboek van het Cuypers Genootschap* 13 (1997), pp. 21-24; genoemd worden de regio's Noord, Friesland, Zeeland, Utrecht, Overijssel; in andere regio's gebeurt het vooral om praktische redenen (gebrek aan tijd, privacy-overwegingen, informatie) echter niet. Zie ook B. Franssen, 'Interieurs: blinde vlek van de monumentenzorg', *Heemschut* 74 (1997/2), pp. 2-3.
- 20 J. Kamphuis en K. Emmens, 'Het archief in hout en steen, Bouwhistorisch onderzoek in de praktijk', *Bulletin KNOB* 97 (1998), pp. 120-123, zie vooral het commentaar bij afb. 1.
- 21 Een tweede prioriteit voor een dergelijk gemeenschappelijk project zou moeten zijn het samenstellen van een terminologie op interieurgebied, inclusief de ornamentale details en vormtaal (een 'Haslinghuis' voor binnenruimten). Beide onderzoeken kunnen alleen in een dergelijk grootschalig samenwerkingsverband worden gerealiseerd.
- 22 De Jong (noot 10), p. 64-65. Weegeenaar (noot 19), pp. 30-32. Laan (noot 1), p. 8.
- 23 Interessant voor hoe men deze vraag vroeger beoordeelde is bijvoorbeeld het belastingkohier 1730-33 van de provincie Holland over het onroerend goed. Daarbij werd de belastingaanslag van de verhuurde huizen bepaald door de huurwaarde; eigenaren mochten in dat geval een som aftrekken van de huurwaarde bij aanwezigheid van dit soort behangsels (tapijten, goudleer, beschilderde behangsels e.d.), omdat deze niet tot het onroerend goed werden geacht te behoren! (Bij de huizen, door de eigenaars zelf bewoond, was dat niet aan de orde omdat de huurwaarde daar anders werd bepaald.) A.R.A., Archief Financiën Holland, o.a. nr. 498-501 (kohier Amsterdam; speciaal nr. 499 wijk 17 en 21, nr. 501 wijk 59, met specificaties).